

Intervenció arqueològica a l'edifici medieval de Torreferrussa. La domus fortificada de Canalies (s. XII-XIII)

Joana Melo i Colldeforns. Arrago SL

En aquest article es presenten els resultats de l'excavació arqueològica duta a terme a l'edifici de Torreferrussa que van posar al descobert les evidències físiques de la Domus de Canalies que apareix en els documents escrits així com les restes de la seva evolució durant el temps, d'una casa forta d'època medieval a mas agrícola en època moderna i contemporània.

1. Situació i descripció del jaciment

L'edifici de la Torreferrussa es troba situat dins el terme municipal de Santa Perpètua de Mogoda, al Vallès Occidental, concretament al costat de l'autopista A-7, a l'oest del nucli urbà i allunyat d'aquest, amb accés per la B-140. Es troba situat en el punt més alt del turó (llengua elevada del terreny) a 86,3 m sobre el nivell del mar entre la riera de Santiga (o riera Seca) i la riera de Polinyà.

Es tracta d'un edifici fruit de diverses etapes constructives, format per dos cossos paral·lels de planta rectangular allargassada, (el central està lleugerament endinsat i és més ample), i dos més que tanquen l'edifici pel cantó nord i sud. L'edifici es distribueix a partir del pati interior central. L'estructura, de dues plantes, està condicionada per l'existència d'una torre circular d'època medieval situada enmig de l'edifici, a l'espai del pati i lleugerament descentrada. La torre ofereix un aparell regularitzat de pedres retocades lligades amb morter i disposades en filades horitzontals, de factura medieval. Els fonaments de la torre (d'1 m d'alçada) són visibles i es recolzen directament sobre el terreny natural.

Pel que fa als precedents arqueològics tan sols disposem dels resultats de les troballes efectuades al rodal de l'edifici durant els anys 68 - 70 per part del Grup Pro Arqueologia de Sta. Perpètua de Mogoda en les quals es van descobrir restes pertanyents a època ibèrica-republicana i a l'edat del bronze. (VINYALS, 1984. Pàg. 26 - 33).

2. Referències històriques: La documentació escrita

L'estudi de la documentació no és la meua especialitat, deixarem, per tant, aquesta tasca als documentalistes i ens centrarem, aquí en l'anàlisi dels documents arqueològics. Cal dir, però que l'existència de documentació escrita a vegades facilita la periodització de les troballes arqueològiques, però que també sovint provoca errors o anàlisis agosarades. Així doncs, aquí tan sols esmentarem aquelles referències documentals que siguin útils per a la nostra anàlisi física de les troballes arqueològiques.

La relació directa entre el topònim de Torreferrussa i el de Canalies, la tenim en un document de 1571 en què es diu explícitament "la Torre Ferrussa, antigament anomenada de Canalies"¹. L'historiador local Fermí Vinyals, en el seu llibre sobre la història de Santa Perpètua de Mogoda ja l'havia identificada com a tal a nivell d'hipòtesi (VINYALS, 1994, pàg. 128)

Fig. 1. Vista de la part inferior de la torre (s. XII) situada al centre de l'edifici. S'observa la finestra oberta en el primer pis, la porta d'accés actual i la seva fonamentació descalçada i tapada per una capa de ciment.

1. (ACA, Monacals, Hisenda, Mercedaris, vol. 2962)

2. Aquestes referències es troben en el *Cartulari de Sant Cugat del Vallès* (RIUS 1945) en els documents 412, 486, 1011, etc.

3. Ramon Maier i la seva esposa cedeixen al Monestir de Sant Cugat del Vallès una sèrie de béns a les parròquies de Gallecs i Parets, al lloc de Canalies, a on el seu gendre Udalgariu i la seva filla Maiasendis construïen una torre (CSCV doc. 784) citat a FARÍAS 2002, pàg. 44.

4. En el testament sacramental de Guillem de Canalies aquest deixa a la seva germana Sança la domus de Canalies amb tots els seus alous. (ACA. C. Ramon Berenguer IV Perg. 89 (FARÍAS 2002, pàg. 44).

5. Un document de 1141 par la dels drets que tenia Guillem de Castellbell sobre la domus de Canalies. (DCM, doc.137.) (OLIVER 2003, pàg. 57).

6. Pràcticament tots els casos de domus fortificades i petits castells documentats en l'àrea de la província de Barcelona es relacionen amb un llinatge familiar determinat que alhora és vassall d'altres famílies nobiliàries més poderoses; un bon exemple d'això el podem veure en el recull exhaustiu del *Catalunya Romànica de les comarques del Vallès (Oriental i Occidental), Osona, Maresme, Bages, etc.* (VV AA Catalunya Romànica, volums diversos).

7. El 1275 Elisenda de Canalies cobrava el dret de llòçol (en relació amb el monopoli de la farga) a tots els masos de la parròquia de Santa Perpètua. (ACA, *Monacals, Montalegre*, 12, 575) (VINYALS 1995, pàg. 124 i 128), (OLIVER 2003) i (VILAGINÉS, 2006 i 2007).

8. (ACA, *Monacals, Hisenda, Mercedaris*, vol. 2962).

9. Els treballs arqueològics van ser suportats pel Centre de la Propietat Forestal del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya i duta a terme per l'empresa ARRAGO s.l, sota la direcció de l'arqueòloga Joana Melo i Colldfors. Des d'aquí voldríem expressar el nostre agraïment al Sr. Xavier Mateu, director del Centre, per la bona predisposició i l'interès demostrat durant els treballs. Així mateix, al Sr. Esteve Canyameres per la informació facilitada.

i altres historiadors han seguit aquesta idea, reforçant-la tot aportant noves investigacions al respecte (VILAGINÉS, 2006, 2007). En aquest sentit, a partir de la intervenció arqueològica i l'estudi del conjunt és possible presentar en aquest article, la confirmació física d'aquesta evidència documental i la relació entre Torreferrussa i Canalies com una mateixa entitat històrica.

Vilaginés, en el seu llibre sobre l'època medieval de Santa Perpètua fa una aproximació, a partir de la documentació escrita, a la història de les principals famílies senyoriales del municipi, entre les quals trobem els Canalies. (VILAGINÉS, 2007).

Les primeres referències documentals que coneixem que fan esment del topònim Canalies apareixen per primer cop a finals del s. X, i durant tot el s. XI aquest topònim es va repetint referit al torrent que passa pel costat oest de l'actual edifici, avui anomenat riera Seca o riera de Santiga i també el trobem referit a la vall de Canalies³, la depressió causada per aquesta torrentera². (RIUS 1945), (VINYALS 1994) i (VILAGINÉS 2007)

A principis del s. XII, en un document de 1104 en què s'estableix una cessió de terres al Monestir de Sant Cugat s'esmenta la construcció d'una torre en el lloc de Canalies (FARÍAS 2002).

No serà fins el 1138 que apareix la menció de Domus de Canalies⁴ en una cessió de béns. La casa forta de Canalies estaria inserida en la xarxa de castells i senyories jurisdiccionals en la qual, les domus anirien associades a la petita noblesa feudatària d'altres nobles⁵. S'ha d'entendre, doncs, que la implantació d'aquestes domus o cases fortificades respon al procés general d'implantació dels models socials i econòmics del feudalisme ple durant el s. XII. (BOLÒS 1998 i 2000) i (FARÍAS 2002). Aquestes generalment estaven lligades a llinatges de l'extensa petita noblesa local⁶. En el nostre cas això es fa notar amb l'aparició en els documents durant el s. XII, de personatges que ostenten el cognom de Canalies. (VINYALS, 1995), (VILAGINÉS, 2007), (RIUS 1945).

En el s. XIII, els Canalies, petits senyors feudataris dels Bell-lloc, tenien el domini sobre nombroses terres, drets diversos sobre part del delme de l'església de Santa Perpètua (consagrada el 1178), així com drets sobre el monopoli de la farga, situada al costat de l'edifici parroquial⁷.

En aquest sentit, i per la seva rellevància en la història de la Torreferrussa, cal esmentar la figura d'Elisenda de Canalies, que el 1277, en el seu testament deixa al seu fill Bernat no només la casa amb totes les seves propietats i drets sinó també els drets que tenia sobre la parròquia de Santa Perpètua, el delme que es tenia per als Bell – Lloc. A finals del s. XIII sembla que el llinatge dels Canalies desapareix dels documents i la propietat i els seus dominis van canviant de mans.

Un parell de segles més tard, el 1571, sabem que Torreferrussa pertany a Gerònima de Castellet i Gasius, vídua de Francesc de Castellet, que durant la segona meitat del segle XVI havia estat venent i establint censals sobre part de la propietat per tal d'eixugar deutes. Finalment sembla que la Torreferrussa acaba en mans de Sebastià Portulès, ciutadà de Barcelona, que va pagar el deute a finals del s. XVI⁸.

3. La intervenció arqueològica: L'evolució històrica del conjunt

La intervenció arqueològica a l'interior de l'edifici de Torreferrussa s'emmarca en el projecte de rehabilitació de l'edifici per tal d'instal·lar-hi el Centre de la Propietat Forestal. La intervenció es va dur a terme en dues fases: la primera el 2002 (MELO 2002) i la segona el 2004 (MELO 2004)⁹.

Amb aquests treballs s'ha excavat pràcticament la totalitat de l'interior de

l'edifici, però manca la zona de l'entrada (part del sector 7) i els dos cossos d'època contemporània (sectors 8 i 9) adossats a l'estructura original, en els quals s'hi va efectuar un control visual dels treballs de remodelació ja que aquests no afectaven en profunditat els nivells antròpics. Cal dir que tota la zona perimetral de l'edifici no ha estat objecte de cap intervenció arqueològica, tot i ésser aquest un espai d'alt interès arqueològic.

L'excavació de 2002 i 2004 va permetre identificar les estructures pertanyents a la Domus de Canalies (s. XII - XIII) citada als documents, així com explicar la seva evolució estructural des d'una casa fortificada a un mas, dedicat bàsicament a l'explotació agrícola dels seus dominis. També, com una de les primeres conclusions de la intervenció arqueològica, podem confirmar que a l'espai ocupat per l'edifici actual de Torreferrussa no s'ha detectat cap indici ni resta arqueològica anterior a època medieval així com tampoc cap material ceràmic i arqueològic corresponent a l'etapa prehistòrica i època iberoromana.

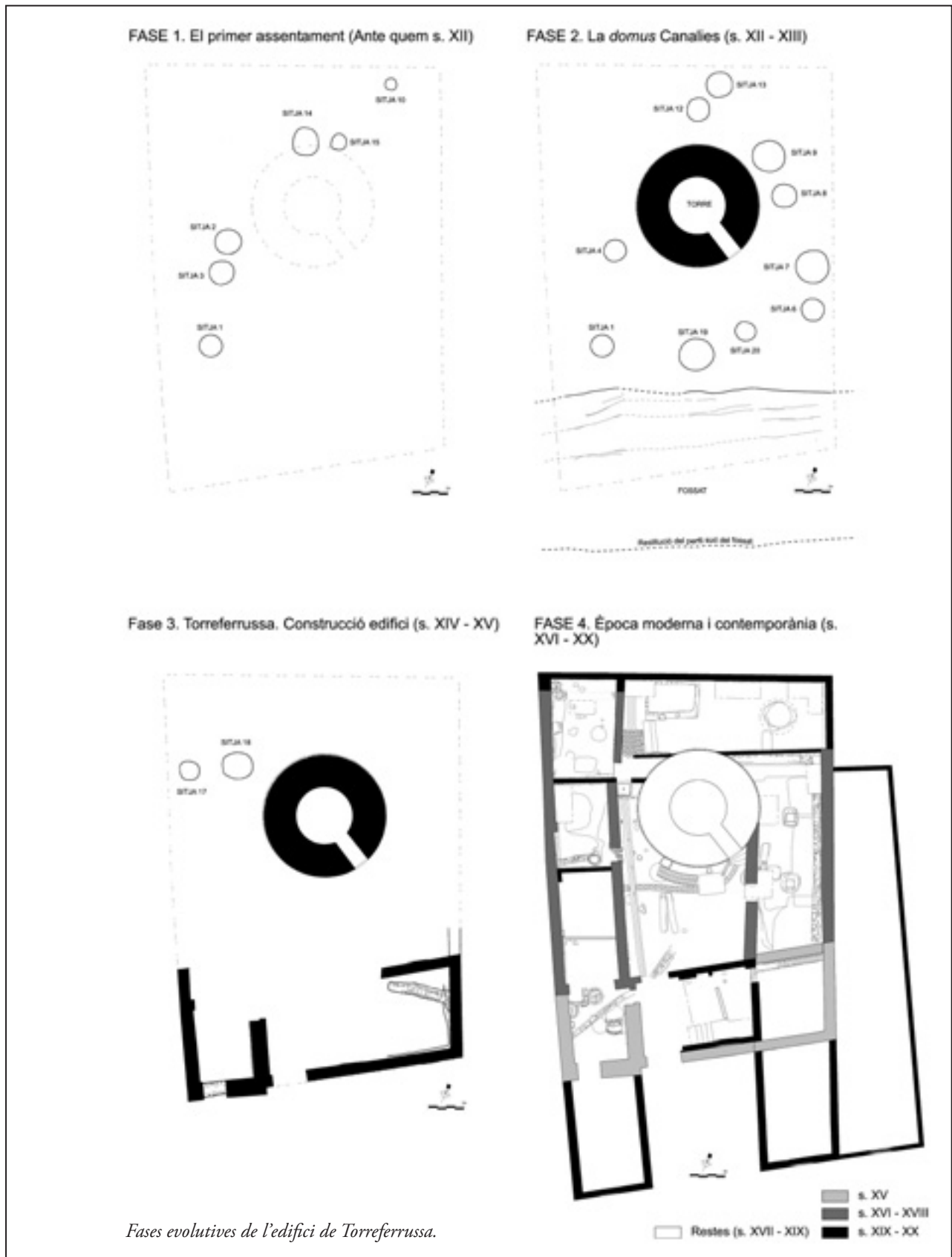
Relacionat amb aquesta edificació medieval s'ha localitzat un fossat defensiu associat a la construcció de la torre circular que presideix l'edifici i 17 sitges al seu voltant amortitzades en diferents moments durant època medieval. S'ha pogut determinar l'existència de murs corresponents a una construcció datada al s. XV integrats en l'edifici actual. S'han documentat, també una sèrie d'estructures que manifesten la profunda transformació de l'espai durant l'època moderna, configurant un mas dedicat a l'explotació agrària. Per altra banda s'ha constatat l'existència de potents rebaixos fets successivament en el temps a pràcticament tota la superfície del jaciment que han malmès força les restes arqueològiques més antigues. En aquest sentit cal dir que els fonaments de la torre sobresurten uns 120 – 130 cm per sobre el nivell de circulació actual per alguns punts, fet que ens dona una idea aproximada del nivell de circulació d'època medieval. Les sitges, però, mostren un grau d'arrasament desigual entre elles, de manera que es dedueix que els rebaixos documentats s'haurien produït en diferents èpoques i de manera successiva i no en un sol moment com en un principi es podria pensar.

L'evolució d'aquest jaciment és comparable a la d'altres domus o petits castells excavats i estudiats darrerament en el territori català. Alguns d'ells són la Torre de Benviure (St. Boi del Llobregat, Baix Llobregat) (VILA 1998), la Torre del Fonollar (St. Boi del Llobregat, Baix Llobregat) (BARREDA 1998), la Torre de la Pobla (Súria, Bages) (MORERA, 2002), la Domus de l'Olivet (Canovelles, Vallès Or.) (PUJADES – SUBIRANAS 1998) o la Masia de Can Julià (Vallirana, Baix Llobregat) (VILA, 2007).

4. Les fases evolutives

4.1. Fase I. Ante quem inicis s. XII

Arqueològicament la primera fase d'ocupació de l'indret el situem amb anterioritat a la construcció de la torre, amb la presència de tres sitges de petites dimensions (sitges 10, 14 i 15) situades al cantó nord del jaciment i més o menys agrupades. Les sitges 14 i 15 van aparèixer totalment reblertes per una massa compacta de morter i pedres escairades (UE 191 i UE 192 respectivament) que es lligava amb els fonaments de la torre. De fet, formava part de la mateixa estructura constructiva, com si, en fer-la haguessin amortitzat simultàniament les dues sitges per evitar un espai de terra flonja o buit a sota els fonaments. Les sitges no van aportar material arqueològic significatiu (alguns fragments de ceràmica grisa medieval), però per la seva relació estratigràfica es datarien forçosament amb anterioritat a

la construcció de la torre, i evidenciarien una ocupació precedent.

Pel que fa a la sitja 10 (UE 175) i la sitja 1 (UE 21), el material del seu rebliment no és prou clar per poder determinar el moment de la seva amortització dins el període altmedieval. Malgrat això, el seu grau d'arrasament (força important) i la cota del fons les situa en aquesta primera fase, ja que seria molt semblant al de les sitges 14 i 15.

Per altra banda, una altra agrupació de sitges, formada per les sitges 2 (UE 60) i 3 (UE 67) podrien atribuir-se a aquesta primera fase ja que es troben tallades per la sitja 4 (UE 62), clarament atribuïble a una fase posterior dins del s. XII. Es troben situades al cantó oest de la torre, alineades entre si. El seu estat de conservació (tan sols uns 20 cm de potència conservada) per un cantó i la manca de material arqueològic determinant recuperat en els seus estrats de rebliment, per un altre, fan que l'adscripció a aquesta primera fase, i formant part d'aquest assentament o ocupació anterior al s. XII, sigui, una hipòtesi.

4.2. Fase II. Segle XII – XIII

Aquesta fase s'inicia amb la construcció d'una torre (UE 58) de planta circular de 6,85 m de diàmetre exterior i 3,25 m de diàmetre interior, amb uns murs de 1,80 m de gruixària. Presenta una alçada conservada de 8,70 m amb una finestra a 5 m des del nivell de circulació actual.

Aquesta, obra amb una llinda recta d'un sol bloc de pedra actualment dona a un primer pis que alhora es connecta amb l'edifici annex edificat segurament durant època moderna. Aquesta finestra podria haver estat en origen, la porta d'accés a l'interior de la torre. Actualment, a la planta baixa de l'edifici hi ha una porta feta segurament durant època moderna o contemporània que dona accés a la planta baixa. Els fonaments vistos tenen una alçada irregular d'uns 120 – 130 cm¹⁰.

La torre presenta una fàbrica molt regular, feta de petits carreus rectangulars ben escairats i disposats regularment en fileres horitzontals. Constructivament s'assembla molt a la torre de la Pobla (Súria, Bages), aquesta però, datada dins el s. XI (MORERA 2003) o a la torre del Castell del Villar (St. Feliu de Codines, Vallès Or.) datat als voltants del s. XII. (BOLÓS 1991).

Associada a la torre, i segurament en el mateix moment cronològic que aquesta, es va excavar un fossat defensiu (UE 49) al seu voltant. Es troba situat al costat sud de l'edifici, prenent una orientació est – oest.

Tan sols es va poder excavar i documentar el vessant nord d'aquest fossat, ja que el perfil sud es trobava fora del perímetre d'excavació. Presenta un perfil en forma de "V" amb una amplada estimada d'uns 4,30 m¹¹, una profunditat màxima documentada de 2,87 m (sense ser el fons) i una llargada documentada d'uns 16 m.

No tenim indicis clars per situar el moment de l'excavació del fossat dins l'etapa altmedieval, però no seria descabellat situar el seu moment d'ús en el mateix moment de construcció de la torre, formant part tot plegat d'un conjunt de caire defensiu.

L'existència del fossat s'explicaria per la situació en què es troba l'edifici medieval: Pel costat oest, i a poca distància, s'hi emplaça un petit barranc o desnivell per on passa l'actual riera Seca, la torrentera esmentada en els documents com a riu/riera de Canalies. El costat meridional és el que sembla més desprotegit, per la qual cosa haurien excavat el fossat en aquest indret. En aquest sentit, la documentació escrita parla de l'existència d'un camí públic al sud dels dominis de la domus (VILAGINÉS, 2007). Pel que fa al costat nord i est, cal dir que el paisatge dels voltants de l'edifici

10. L'estudi arquitectònic de la torre i l'excavació arqueològica del seu interior no es va realitzar, ja que no formava part d'aquesta primera fase del projecte, per no quedar afectada per la remodelació arquitectònica de l'edifici. És possible, a més, que l'espai interior de la torre hagi estat rebaixat de la mateixa manera que ho han estat els espais exteriors.

11. Durant el seguiment visual de les rases efectuades en els sectors 9 i 10 es va documentar el terreny natural a una alçada similar als altres punts del jaciment, cosa que ens limita l'amplada del fossat a uns 4,5 m.

Fig 2.- Vista de la sitja 14 i el seu reblliment for mat per una estructura massissa de pedres lligades amb morter de calç (UE 191). S'observa com l'estructura es lliga a la torre medieval del s. XII (UE 58) situada a darrere.

ha estat profundament transformat i urbanitzat de manera que l'edifici de la Torreferrussa es troba en un nivell inferior respecte aquests costats (una mica ensotat). En aquest sentit podria ser que el fossat, pel cantó est, efectués un gir vers el nord per a protegir el flanc oriental de l'edifici.

Al voltant de la torre, i dins el perímetre que forma el fossat, s'han localitzat un total de 9 sitges, amortitzades successivament durant els segles XII i XIII que ens podrien indicar l'existència d'edificacions annexes a la torre circular, com a espais d'habitació i magatzem. Totes aquestes sitges es troben en un estat de conservació molt precari i molt arrasades a causa de les diferents remodelacions i rebaixos que ha sofert aquest espai.

A partir dels materials arqueològics recuperats en els reblliments de les sitges i a partir dels seus diferents graus d'arrasament hem pogut distingir diversos moments d'ús i amortització d'aquestes. Per un cantó hi hauria el grup format per la sitja 4 (UE 62) i la 19 (UE 363) (situades al sector 2) i la sitja 8 (UE 136) situada al sector 3 que haurien estat amortitzades en algun moment dins el s. XII. El material documentat en els seus estrats de reblliment està format bàsicament per ceràmica grollera de pasta reductora

homogènia de color gris clar i gris fosc, i en menor mesura ceràmica grollera de cuita oxidant.

Per un altre cantó tenim la sitja 9 (sector 3 i 4) i la 12 (sector 4) amortitzades dins el s. XIII. La sitja 9 (UE 133 i 149) va proporcionar un interessant lot de materials, format principalment per ceràmica grollera de pastes ataronjades i grises (majoritàriament olles) de vores exvasades de perfil en "s". Així mateix es va documentar la presència de dues grans tapadores de ceràmica molt grollera de pasta taronja i grisa o marró una de les quals tenia digitacions formant línies a la cara superior. Aquestes peces són característiques d'aquest període de la segona meitat del s. XIII amb paral·lels a altres jaciments del Vallès, i s'han interpretat com a tapadores de sitges o de grans tenalles. (ROIG-ROIG 2002) i (ROIG-COLL-MOLINA 1995b). Així mateix es va documentar la presència d'una petita gerreta/setrill amb vidrat de color verd i cos estriat, amb nansa de secció lenticular aplicada i bec pinçat present en conjunts de la segona meitat del s. XIII, amb exemplars idèntics en diferents contextos ja coneguts i publicats de la vila de Sabadell. Com a peça curiosa cal esmentar un fragment de vora d'un ataifor, una mena de plat/bol obert amb vora d'ala característic de la ceràmica islàmica valenciana del s. XII/XIII. Aquest presenta una pasta ataronjada amb puntets blancs de calç i està vidrat a l'interior amb un esmalt verd turquesa i a l'exterior un vidrat verd clar. (GISBERT – BRUGUERA – BOLUFER 1992).

El material de la sitja 12 (UE 219 i 221) està compost bàsicament per ceràmica grollera de cuites oxidoreductores amb presència d'alguna peça vidrada (un fragment de cassola amb vidrat verd) i la presència de fragments d'una gran tenalla de factura molt barroera semblant a la que també va proporcionar els rebliments inferiors del fossat (UE 403 i 385), per la qual cosa situem la seva amortització a finals del s. XIII – inicis del XIV (potser als voltants de l'any 1300).

Finalment, les sitges 5, 7, 13, i 20 (situades respectivament als sectors 3, 4 i 2) formarien un grup heterogeni amb una cronologia més àmplia dins els segles XII – XIII. L'escassetat de materials que van aportar els seus rebliments fa impossible precisar més la seva cronologia.

Aquesta fase acabaria a finals del s. XIII – inicis del XIV, amb l'amortització del fossat que evidencia una transformació definitiva de les funcions militars – defensives de l'edifici que podria haver tingut en els segles precedents.

Sembla que aquesta amortització del fossat va ser unitària, feta en un sol moment cronològic. Els seus estrats de rebliment són força homogenis, formats sobretot per terres argiloses, amb unes potències considerables (d'entre els 60 – 80 cm). Al cantó oest del tram localitzat es va documentar un estrat (UE 114) format per morter de calç i pedres barrejades formant una estructura compacta que es recolzava directament sobre el retall del fossat. Segurament pertany a les restes de morter llençat en fresc (quan encara estava moll) producte d'alguna obra constructiva feta en aquest moment. Creiem, doncs, que es tracta d'una amortització intencionada i feta en un període de temps curt.

El material ceràmic recuperat en els estrats de rebliment sembla, en general contemporani al rebliment d'aquest ja que els fragments són força grans formant peces quasi senceres (sobretot en l'estrat UE 403) i no estan rodats sinó que en molts casos el tall és net. El lot està format bàsicament per ceràmica grollera medieval de cocció oxidant - reductora (olles sobretot) de pasta taronja, gris i marró, amb presència de ceràmica grisa i oxidant fina i en menor nombre, i ceràmica amb vidriat monocrom. Destaquen un

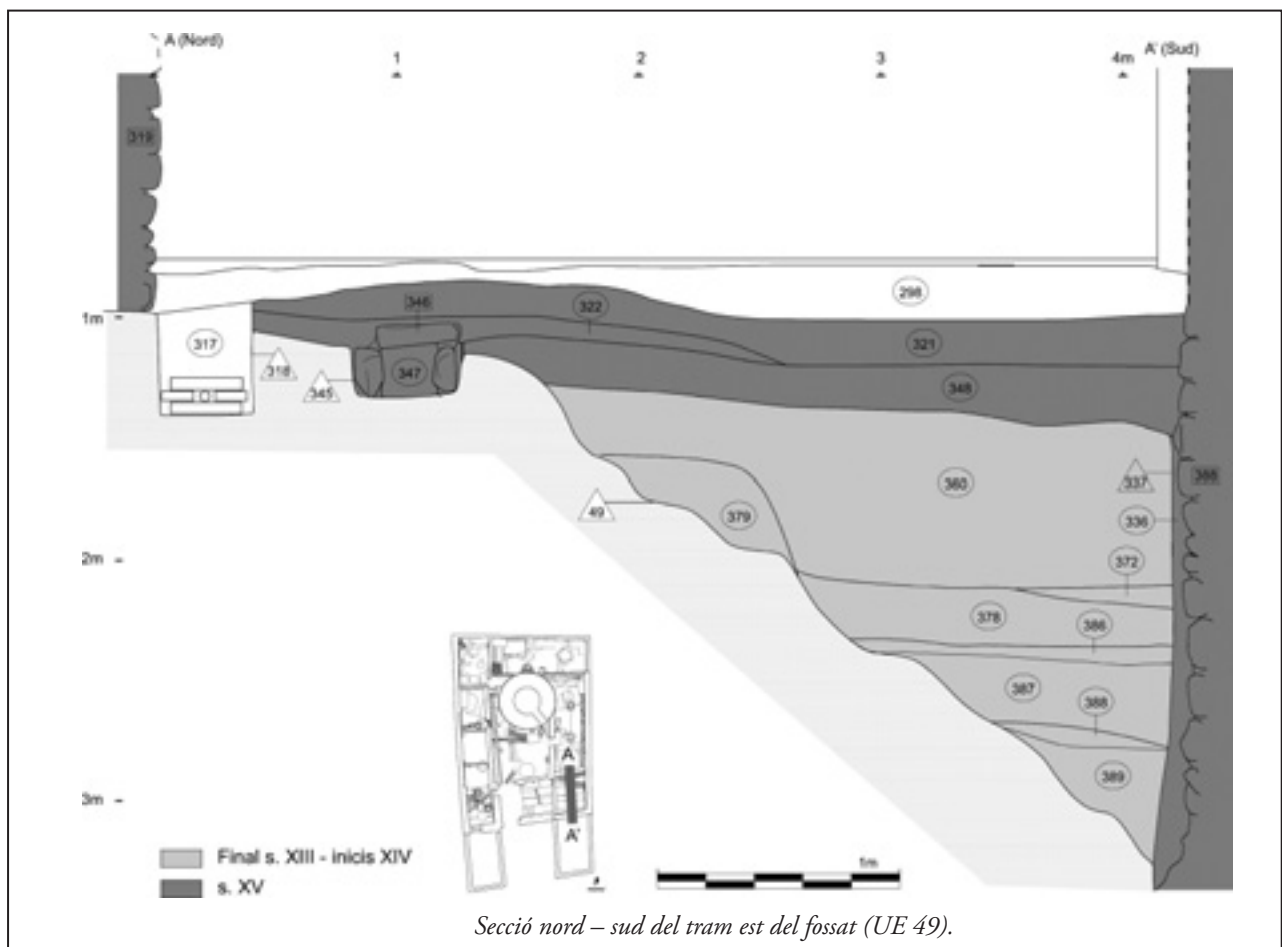
conjunt de diversos poals documentats en un mateix estrat (UE 403), tots ells de pastes beix clares i amb vidrat superior verd clar. Un altre tipus de peça documentada en els estrats del fossat són els gibrells, de llavi penjant engruixit, de pasta oxidant ataronjada clar, amb vidriat verd monòcrom interior. Cal esmentar, també, la presència d'una vora de sitra o dorca de ceràmica grisa fina amb decoració de línies horitzontals i meandriformes molt primes a la part superior de la peça. Trobem paral·lels d'aquesta a la rectoria vella de Sant Menna (Sentmenat, Vallès Occ.) que es pot datar a inicis del s. XIV (ROIG, COLL, MOLINA 1995a, pàg. 91).

A més, és significativa l'absència absoluta de ceràmica decorada en verd i manganès ni importacions valencianes de cap tipus. Tampoc s'han documentat peces que se solen situar a la segona meitat del s. XIII com poden ser els setrills/ampolletes vidrats en verd monocrom i cos estriat, les grans tapadores grolleres amb digitacions, els cossis de ceràmica grollera oxidant, etc., presents en les sitges anteriors (ROIG – ROIG 2002). Així doncs situaríem aquesta amortització entre finals del s. XIII i molt a inicis del s. XIV.

4.3. Fase III. Segles XIV – XV

Aquesta fase està caracteritzada per la gran transformació de l'espai que rodeja la torre. Tal com hem dit, a finals del s. XIII – inicis del XIV, el fossat defensiu que rodejava la torre va ser reblert totalment.

Tenim poques restes arqueològiques atribuïbles al s. XIV. Tan sols es

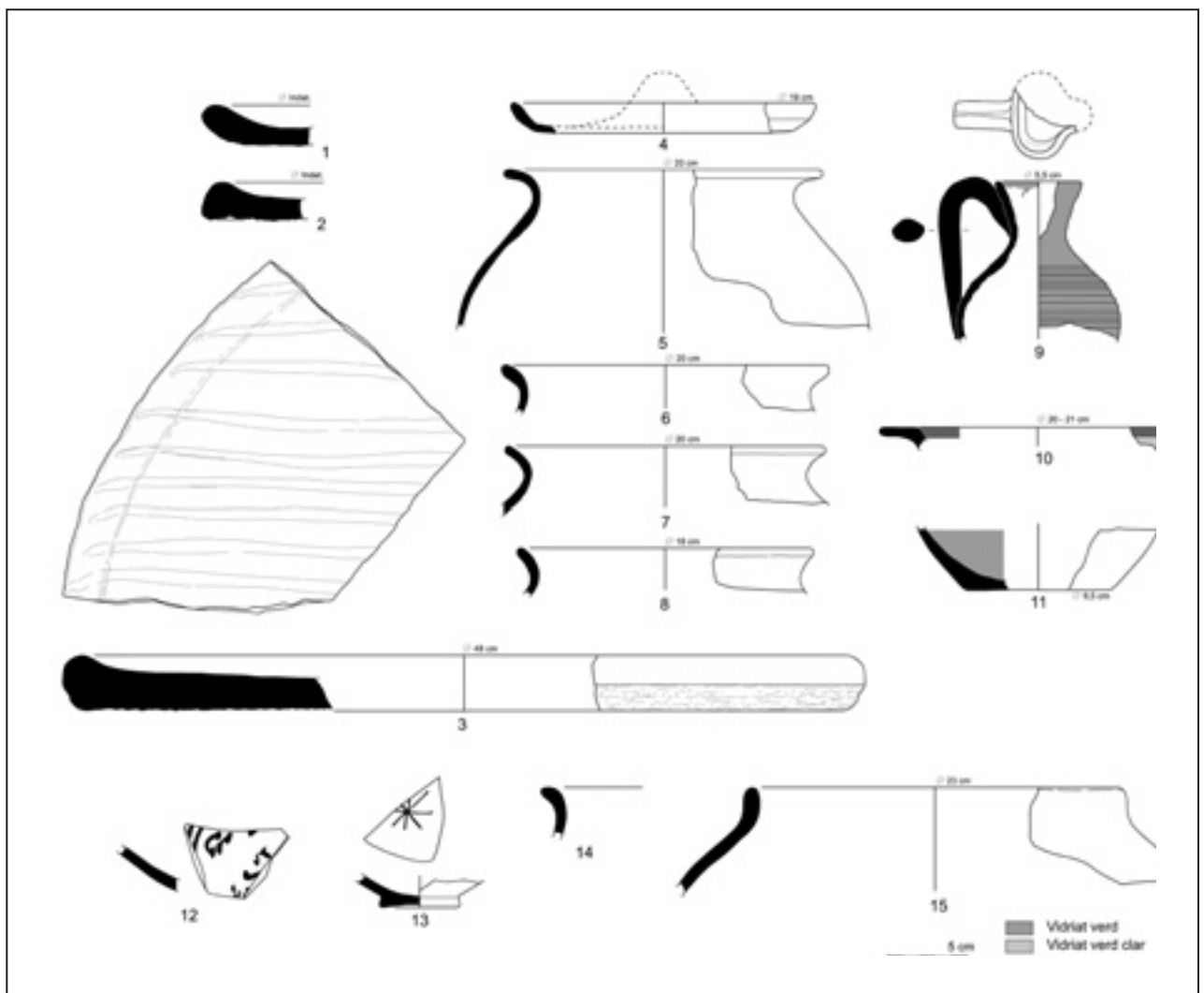

van documentar dues sitges agrupades en el cantó nord-oest de la torre, al sector 6. Es tracta de les sitges 17 (UE 277) i 18 (UE 281). Els seus estrats de rebliment (UE 276 i 280 respectivament) van proporcionar alguns fragments de ceràmica decorada en verd i manganès i monocrom manganès (motiu de l'estrella - asterisc) de producció catalana. Aquesta ceràmica, i l'absència de ceràmica blava d'importació valenciana, permet situar l'amortització d'aquestes sitges dins el s. XIV.

Al cantó sud del jaciment, per sobre els nivells de rebliment del fossat es van documentar tot un seguit d'estrats d'anivellament i circulació, de poca potència que podrien datar-se en el segle XV. Presenten alguns fragments de ceràmica decorada en blau gòtic de producció catalana i ceràmica decorada en blau i reflex valencià així com ceràmica decorada en verd i manganès català.

Durant el s. XV, a la part sud del jaciment s'hi va construir un cos de planta rectangular que segurament ampliava les dependències originals de la torre, convertint la propietat en un edifici residencial d'explotació agrària (tipus mas). Es troba emplaçat en el mateix indret on hi havia hagut el fossat. De fet, els fonaments del mur sud i el mur est (UE 320 i 326

Material de la sitja 9 (UE 133 i 149). Segona meitat s. XIII. Ceràmica grollera òxido-reductora: 1 - 2.- Gans tapadores. 3.- Gran tapadora amb digitacions. 4.- Tapadora d'olla. 5 - 8.- Olles. Ceràmica vidrada en verd: 9.- Gerreta /setrill de cos estriat vidrada en verd. 10.- Ataifor vidrat turquesa interior i verd clar exterior. 11.- Fons de recipient tipus gerra vidrat interior verd clar. Material de la sitja 17. Ceràmica decorada en verd i manganès: 12.- Plat. 13.- Escudella. Material de la sitja 7 (UE 140): 14.- Olla de ceràmica òxido-reductora. Material de la sitja 8 (UE 135).- Tenalla de ceràmica grollera.

d'aquesta construcció) es retallaven en els estrats de rebliment del fossat.

Es tracta d'un edifici de planta rectangular, de 17 x 6 m que es disposa seguint un eix est – oest. Els murs estan fets de còdols escairats lligats amb morter de calç i presenten una amplada d'uns 60 cm. Els murs sud (UE 320) i est (UE 326), que tenen una mateixa fonamentació i el que tancaria l'edifici pel cantó oest es troben conservats en alçat dins l'entramat de parets de l'edifici actual. El mur nord segurament no es conservava en tota la seva llargada i només va poder ser documentat al cantó est (UE 319).

Manca un estudi arqueològic – arquitectònic en alçat i de paraments que ens permetria confirmar les conclusions fetes a partir de l'estudi arqueològic del subsòl.

Durant el desmuntatge parcial del mur (UE 319), i incrustat en el seu morter de rebla, es va localitzar un fragment de plat d'ala decorat en blau i reflex de producció valenciana (Manises) (GONZÁLEZ 1944, pàg. 446, 447 i lám. XV). Aquest presenta unes faixes opaques triangulars alternades amb faixes d'espitals disposades concèntricament a la peça en 4 registres. Aquests es troben separats pel motiu de la “rosa gòtica” pintada en blau. Trobem paral·lels d'aquest tipus de decoració àmpliament representat en conjunts de mitjan s. XV en alguns jaciments catalans com per exemple el castell de Llinars del Vallès (MONREAL, BARRACHINA 1983), a Mataró (CERDÀ 1991, pàg. 172) i en el fossat urbà de la vila de Sabadell (ROIG , ROIG 2002).

Associat a aquest edifici del s. XV es va localitzar una canalització d'aigua (UE 346) construïda amb còdols i morter de calç que es lligava físicament als fonaments de l'edifici formant part, doncs d'un mateix moment constructiu. Tenia una amplada d'entre 50 – 60 cm i una llargada conservada d'uns 3,5 m. Es trobava situada al cantó oest del sector 11, amb un pendent suau vers l'oest, cap a on enllaçava amb el mur (UE 158) per desembocar a l'exterior de l'edifici. La presència de material en el rebliment d'aquesta estructura era escassa, tan sols es van documentar alguns fragments de ceràmica blava gòtica catalana i ceràmica oxidant fina amb vidrat monocrom verd i melat i una moneda (per determinar). Com a curiositat cal esmentar la localització d'un dau de petites dimensions, tallat en os. Es tracta d'un element quotidià de joc, i ha estat documentat en altres jaciments de Catalunya¹².

Així doncs, durant el segle XV es va construir un nou edifici que segurament completava i tancava l'estructura de la casa forta anterior pel costat de migdia. Aquestes obres fan entreveure un canvi d'orientació econòmica i social de la propietat des d'una casa forta amb característiques militars (s. XII – XIII) a un assentament d'explotació agrària, un mas (a partir del s. XIV).

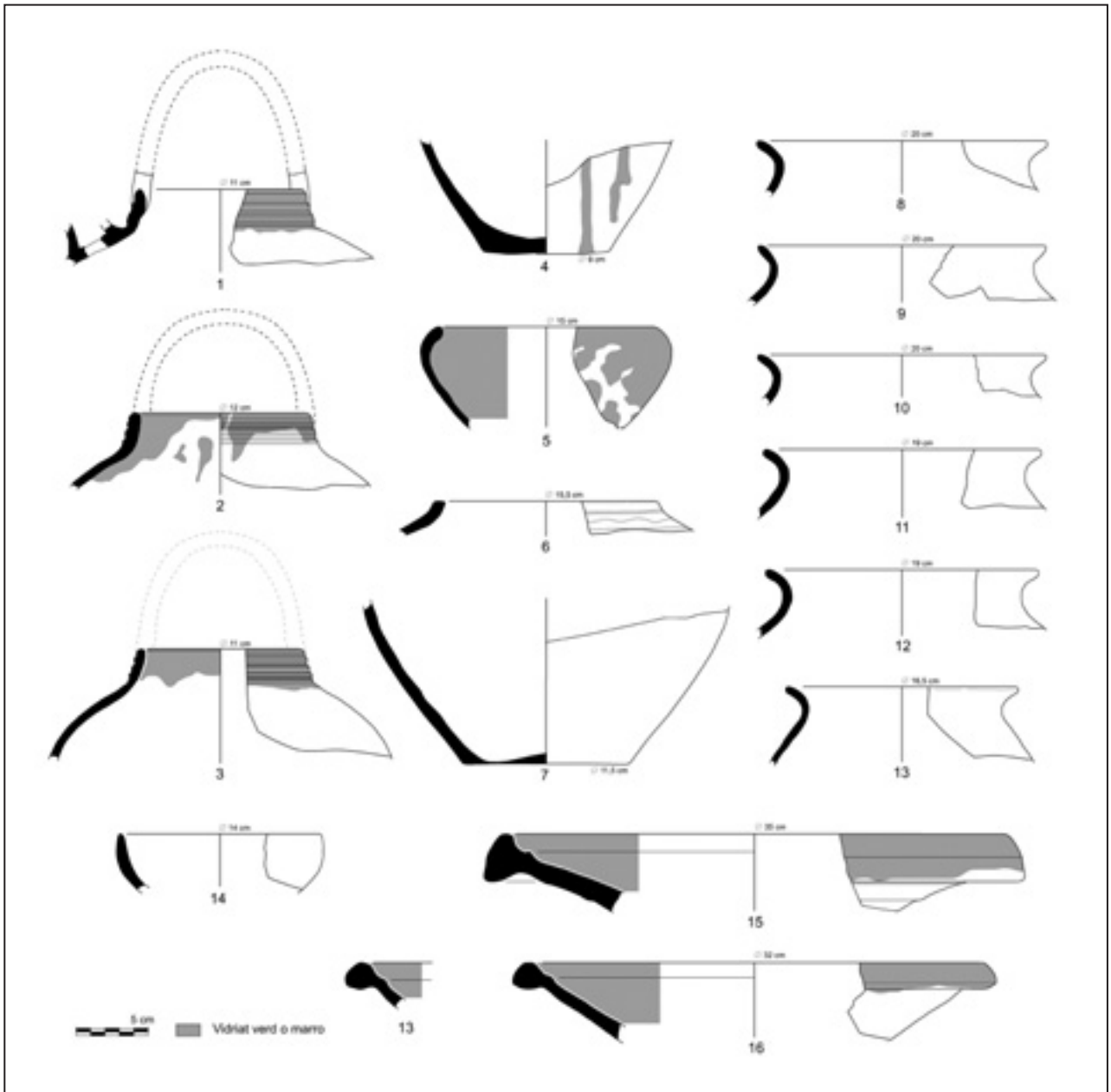
4.4. Fase IV. Època moderna i contemporània, s. XVI – XX

A partir de l'època moderna Torreferrussa esdevé un mas agrícola, inserit en l'entramat del poblament dispers del municipi de Santa Perpètua de Mogoda. Fins a principis del s. XX l'explotació va estar en funcionament com ho demostren les restes arqueològiques associades a aquest període.

Arqueològicament es documenta que durant els segles XVI i XVII es va dur a terme una important remodelació estructural de l'edifici i de l'espai que el rodejava que va transformar substancialment els espais en zones funcionals relacionades amb les activitats agrícoles. Aquestes obres foren d'especial rellevància, i tal vegada caldria relacionar-les amb un creixement econòmic de la propietat, l'adequació de l'indret a tasques agrícoles o també al successiu canvi de propietaris.

En primer lloc, s'ha pogut constatar uns grans rebaixos de tot l'espai

12. En el jaciment del c/ Dr. Puig de Sabadell hi ha un exemplar datat al s. XIV (R OIG – R OIG, 2002). Segons Lafuente, al Castell de Mur (Pallars Jussà) se'n documenten 5 datats entre els segles XIII – XV (LAFUENTE, 2007).

que rodeja la torre, eliminant sobretot els nivells de circulació d'èpoques anteriors. Per això trobem que tots els estrats d'anivellament i circulació d'època moderna es recolzen directament sobre el terreny natural.

En segon lloc, cal dir que les reformes estructurals varen ser profundes i força diverses, conformant la fisonomia de l'edifici actual, amb dos cossos edificats a banda i banda de la torre, adossant-se a l'edifici gòtic construït durant el s. XV.

Podem distingir diverses fases en aquestes remodelacions que es relacionen, també, amb els diversos retalls i estructures subterrànies localitzats. Tal com hem dit, la lectura de paraments i el seu estudi encara no s'ha fet, i per tant, el que es proposa aquí és fruit de la relació d'aquests murs amb les restes arqueològiques subterrànies.

Material del rebliment del fossat (UE 403 i 385). Ceràmica vidrada: 1-3.- Poals. 4.- Fons de poal. 5.- C. assola vidrada marró. Ceràmica grisa fina: 6.- Sitra / dorca decorada amb línies incises. 7.- Fons de peça tipus gerra. Ceràmica grollera òxido-reductora: 8-13.- Olles. Material del mur i rasa de fonamentació UEs 320 i 336 (s. XIV-XV): 14.- Escudella decorada en blanc estannífer. 15-17.- Gibrells vidriats en verd.

Durant el s. XVII es devien construir els cossos laterals a la torre tal i com els coneixem ara (sectors 1 i 3). Els estrats d'anivellament del sector 3 amb material del s. XVII arribaven fins al terreny natural, cobrint estructures amortitzades durant aquest segle. En el cas del sector 1, tenim que els fonaments del mur UE 64 (que divideix el sector 1 i el 2) tan sols estan formats per una filera de còdols, directament assentats en el terreny natural. Associat a aquest moment es va poder documentar l'existència d'un gran retall (UE 10) de planta rectangular situat al cantó oest del sector 3, de 5,5 m de llargada, 1,18 m d'amplada i 1,66 m de profunditat. No tenia cap tipus d'encaix o estructura visible d'accés i no semblava relacionar-se amb cap estructura del sector. La seva funcionalitat ens és desconeguda ara per ara. Estava reblert per un sol estrat amb presència de materials arqueològics que situen la seva amortització durant la segona meitat del s. XVII. Es tracta de vaixel·la de taula, bàsicament plats decorats en blau català amb orles de la ditada i terrissa vidrada formada principalment per olles, cassoles i plats de penjar.

Al sector 4, al costat nord de la torre, es va documentar una sitja de grans dimensions de perfil irregularment bitroconcoic amb el fons pla. Hauria estat amortitzada a mitjans del s. XVII i utilitzada com a canyet ja que al seu interior s'hi van localitzar fins a 5 esquelets en connexió d'animals (xais, gats i gossos). Els materials de dins de la sitja i els recuperats en l'estrat d'anivellament del sector (UE 155) són molt semblants, evidenciant la transformació unitària del sector. En tots dos es documenta la ceràmica blava catalana característica del s. XVII, terrissa diversa i alguns fragments de ceràmica d'importació italiana de la zona de la Ligúria, del tipus berettino (blau sobre blau) datada a finals del s. XVI – principis del XVII. (CERDÀ, TELESE 1994)

En aquest mateix sector 4 es van documentar dos retalls (UE 200 i UE 408) fets en el terreny natural i coberts per aquest estrat (UE 155) a l'interior de cada un dels quals hi havia l'esquelet d'un porc en connexió.

Una altra estructura pertanyent a aquesta fase és un pou d'aigua (UE 381) fet d'obra i excavat accidentalment en els estrats de rebliment del fossat, al costat sud-oest del sector 1. La part superior del pou estava obrada amb còdols lligats amb argila, amb una pedra de molí a la part superior que feia de repisa. Aquesta estructura construïda respon, segurament, a la necessitat d'evitar els estrats flonjos de rebliment del fossat. El pou estava amortitzat per un sol estrat d'argila vermellova (UE 392) que va oferir peces decorades en blau català i altra ceràmica enquadable dins el s. XVII. No podem saber quin és l'origen cronològic exacte d'aquesta estructura. Podria haver estat fet en època baixmedieval i correspondre, doncs, al casal gòtic, i haver-se mantingut en ús fins al s. XVII en què hauria estat reomplert definitivament.

Durant el s. XVIII es va seguir ampliant l'edifici vers el cantó nord, construint els murs dels sectors 5 i 6 al costat oest de la torre. Segurament l'alçat del segon pis de l'edifici actual (fet de tàpia) forma part d'aquestes remodelacions.

Pertanyents a aquest període es van documentar diversos retalls excavats en el terreny natural que segurament corresponen a encaixos d'algun tipus d'estructures aèries (tal vegada maquinària preindustrial) relacionades amb les diferents tasques agrícoles associades a un mas. Moltes d'elles no han estat funcionalment identificades. Es tractaria dels retalls (UE 263, 264, 266, 268, 279) localitzats en el sector 6 i els retalls (UE 273) del sector 5. Al costat sud de l'edifici, en els sectors 1 i 2 es va documentar una canalització

feta de teules enllaçades precàriament amb morter de calç i sorra i alguns còdols. Aquesta prenia una direcció nord-est – sud-oest amb pendent vers el sud per anar a desembocar, segurament, a l'exterior de l'edifici i cap al torrent proper.

Durant el s. XIX i principis del XX es constata, una profunda remodelació dels espais interiors de l'edifici. Es va edificar la part nord (sector 4) i els cossos annexes a la part sud d'aquest (sectors 8 i 9) i es van compartimentar els espais construïts ja d'antic, conformant l'edifici tal com el coneixem actualment.

En aquest sentit cal esmentar la presència de fosses sèptiques, pous morts i canalitzacions d'aigua documentats a la part nord de l'edifici, lloc on indubtablement s'emplaçarien les comunes o àrees de servei de la casa d'època contemporània.

Bibliografia

I. ALONSO, M. MIQUEL. (2000) “El castell de Castellterçol: de castell termenat a unitat d'explotació agrària” a 1r Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. (2002) Actes. ACRAM, Igualada. (Pàg. 210).

M.L. BARREDA (2000). “El jaciment arqueològic del Fonollar” a 1r Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. (1998) Actes. ACRAM, Igualada. (Pàg. 282)

J. BOLÒS (1991): “Castell del Villar” a Catalunya Romànica. Vol. 17. El Vallès Occidental. El Vallès Oriental. Enciclopèdia Catalana, Barcelona. (Pàg. 416)

J. BOLÒS (1998): “L'arquitectura civil i militar i l'arqueologia” a Catalunya Romànica. Vol. 27. Visió de Síntesi, Restauracions i noves troballes. Enciclopèdia Catalana, Barcelona. (Pàg. 416).

J. BOLÒS (2000): “Els castells medievals a Catalunya” a L'arquitectura militar medieval. Jornades d'Història i d'Arqueologia Medieval del Maresme. (1999). Actes. Mataró.

J.A. CERDÀ (1991). “Un conjunt de ceràmica del s. XVI procedent de Can Xammar (Mataró)” a Laietània, 6. Mataró

J.A. CERDÀ, A. TELESE (1994). “Ceràmica de procedència italiana aparecida en Cataluña” a Laietània, 9. Mataró.

V. FARÍAS ZURITA (2002). “Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX – XIII). Un inventario a partir de las fuentes escritas” a Acta Medievalia 23/24. Barcelona 2002 – 2003.

J.A. GISBERT, V. BRUGUERA, J. BOLUFER (1992). La Ceràmica de Daniya – Dénia-. Alfares y ajuares domésticos de los siglos XII – XIII. Ministerio de Cultura. Valencia.

M. GONZÁLEZ MARTÍ (1944). La ceràmica del Levante Español. Siglos medievales. Ed. Labor. Barcelona.

M. LAFUENTE (2007) “Els jocs de daus i els jocs de taula a la baixa edat mitjana. Arqueologia, documentació escrita i iconografia dels segles XIII – XV” a 3r Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2006). Actes. ACRAM, Sabadell.

J. MELO (2002) Informe tècnic de la intervenció arqueològica a Torreferrussa (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.) Maig – juny 2002. Dipositat al S.A.G.C. Juliol 2002. Inèdit.

J. MELO (2004) Informe tècnic de la intervenció arqueològica a Torreferrussa

(Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.) Febrer – abril 2004. Dipositat al S.A.G.C. Desembre 2004. Inèdit.

J. MELO (2007) “Intervenció arqueològica a l'edifici medieval de Torreferrussa (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès Occ.): Identificació de la Domus fortificada de Canalies (segles XII-XIII)” 3r Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya (2006). Actes. ACRAM, Sabadell.

L. MONREAL – J. BARRACHINA (1983). El Castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

J. MORERA. (2003): “L'excavació arqueològica de la torre de la Pobla (Súria, Bages) a 2n Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. (2002) Actes. ACRAM, Sant Cugat del Vallès. Pàg. 451.

J. RIUS i SERRA (1945): Cartulari de Sant Cugat del Vallès. CSIC, Barcelona.

J. ROIG., J.M. COLL., J.A. MOLINA. (1995a) L'església vella de Sant Menna. Sentmenat: del segle V al XX. 1500 anys d'evolució històrica. Ajuntament de Sentmenat. Sentmenat.

J. ROIG., J.M. COLL., J.A. MOLINA. (1995b) “El forn de la vinya d'en Sant (Castellar del Vallès) i els contextos ceràmics del segle XIII al Vallès” a Arrahona, 17, Sabadell.

A. ROIG., J. ROIG (2002) La vila medieval de Sabadell (segles XI – XVI) Dotze anys d'arqueologia urbana a la ciutat (1988 – 2000). Quaderns d'Arqueologia 1. Museu d'Història de Sabadell, Sabadell.

J. OLIVER BRUY (2003). “Els orígens del règim municipal a Santa Perpètua de Mogoda” a Pols de l'Era, 1. Passat present i futur de Santa Perpètua. 1a Beca de Recerca Santa Perpètua de Mogoda (2001 – 2003), Santa Perpètua de Mogoda.

X. PÉREZ GÓMEZ (2004): La Cartoixa de Montalegre. Premi Gumersind Bisbal i Gutsems (2003) Fundació Salvador Vives i Casajuana. Rafael Dalmau ed., Barcelona.

J. PUJADES, C. SUBIRANAS (2000). “La Domus de l'Olivet (Canovelles) l'excavació i els materials arqueològics” a 1r Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. (1998) Actes. ACRAM, Igualada.

J.M. VILA. (2000) “La torre de Benviure (Sant Boi de Llobregat). Evolució i transformació d'una turrís medieval (s. XI – XX)a 1r Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya. (1998) Actes. ACRAM, Igualada. Pàg. 414 – 425.

J. VILAGINÉS (2006). La gent i el paisatge. Estudis sobre el Vallès medieval. Textos i Estudis de Cultura catalana. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

J. VILAGINÉS (2007). Cavallers, pagesos i templers. Santa Perpètua de Mogoda a l'edat mitjana (segles X – XIII). III Beca de Recerca Santa Perpètua de Mogoda, 2007. Col·lecció Fermí Vinyals, 3. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Santa Perpètua de Mogoda, 2007

F. VINYALS (1984) Notes de la història de Santiga, petit poble del Vallès, Santa Perpètua de Mogoda.

F. VINYALS (1994). Història de Santa Perpètua de Mogoda. Des de la Prehistòria als primers anys del s. XX. Ajuntament de Santa Perpètua de Mogoda, Santa Perpètua de Mogoda.

VVAA. Catalunya Romànica. (Volums diversos). Enciclopèdia Catalana, Barcelona